

OSMANLIDA MESLEKİ TEKNİK EĞİTİM *İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)*

Yaşar SEMİZ*
Recai KUŞ**

ÖZET

Sanayi mekteblerinin ilk nüveleri ve nizamnameleri Tanzimat döneminde ortaya çıkmış, II. Abdulhamit döneminde eğitim sisteminde I. Meşrutiyet'ten sonra ıslâhhaneler, 1885'te sanayi mektebi adını almış; ancak, 1894'e kadar bir boşluk yaşanmış ve öğrenci sayılarında ciddi sayılabilecek azalma olmuştur. 1894'ten sonra hem okul sayıları artmış hem de okullar müstakil binalarına kavuşturulmuştur. Islâhhaneler, gerçek sanayi mektebi hüviyetine kavuşturulmuş ve sanayi mekteblerinin sayıları artmıştır.

1913'te İdare-i Umumiye Vilayet Kanununun yayınlanması ile sanayi mekteblerinin masrafları vilayetler hususi idareleri bütçelerinden karşılanmaya başlayınca okullar önceki döneme nazaran daha istikrarlı bir konuma geldi, fakat bu kez de her vilayetin ayrı program tatbik etmesinden dolayı okullar arasında bir birlik kurulamadı. Bununla birlikte özellikle İstanbul sanayi mektebi, Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda teknik elemanlara duyulan ihtiyacın artmasından dolayı büyük önem kazandı. Bu okuldan mezun olanların çeşitli Avrupa ülkelerine ihtisas yapmaları amacıyla gönderildi., Avrupa ülkelerinden de (özellikle Macaristan) teknik eleman getirilerek öğrencilerin daha iyi yetiştirilmelerine imkân sağlandı. Ancak maddi sıkıntılar ve okullar arası koordinasyon eksikliğinden dolayı bu dönemde de sanayi mekteplerinde istenilen kalitede eleman yetiştirilemedi.

ANAHTAR KELİMELELER

Mesleki Teknik Eğitim, Sanayi Mektepleri, Osmanlı

VOCATIONAL TECHNICAL EDUCATION IN THE OTTOMAN EMPIRE *Istanbul Industrial School (1869 -1930)*

ABSTRACT

The first prototypes of the industrial schools in the Ottoman Empire have emerged during the Tanzimat period as part of modernisation process of the Empire and then evolved into a full time school with having a special decree regulating the technical education in the time of Sultan Abdulhamit II. After 1894 both number of schools and their students increased considerably by having their own buildings and other technical facilities.

* Yard. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya

** Öğr. Gör. Selçuk Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi, Konya

The introduction of the Law of General Administration of Provincial Governments (İdare-i Umumiye Vilayet Kanununu) in 1913 provided these schools with the much needed financial security since their spendings were financed through the budgets of the provincial governments. On the other hand, the consistencies in the school programs and the quality of education have been lost because each province has implemented different curriculum in their own schools. The increased need to technical personnel in the Balkan wars and during the First World War the industrial schools gained special importance especially in Istanbul. Furthermore, during this period while some students were sent to various European countries for obtaining advanced degrees and technical experience, some technical school teachers (especially from Hungary) were invited to these schools in order to improve the capacity and quality of technical education in the Empire. The lack of financial resources and poor coordination among the schools hindered the improvement in the quality of education in these industrial schools.

KEY WORDS

Vocational-Technical Education, Industrial School, Ottoman

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde teknik eleman ihtiyacı, uzun süre Lonca teşkilatı içerisinde, küçük yaşta alınan çocukların yetiştirilmesi suretiyle karşılanmaktaydı. Genellikle anne ve babaları tarafından meslek öğrenmek üzere bir ustanın yanına verilen çocuklar, belli bir süre burada çalışarak önce kalfalığa, sonra da ustalığa terfi ederdi. Bunun yanı sıra devlete bağlı bazı büyük kuruluşlar da kurs ya da okullar açarak ihtiyaç duydukları kalifiye elemanları yetiştirmekteydiler.

Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da tekniğin tabii ilimlerle birlikte gelişmesi ve sanayi alanında kullanılmaya başlanmasından sonra, Osmanlı Devleti'nde Lonca sistemine dayalı kalifiye eleman yetiştirme girişimi, Batıya nazaran yetersiz kaldığı için mesleki eğitim kurumlarının açılmasına dair girişimlere başlandı. Bu amaçla, Osmanlı ordularının modern savaş tekniklerine göre eğitimlerini sağlamak için 1793 te "Mühendishane-i Bahri Hümayun" ve 1796'te "Mühendishane-i Berri-i Hümayun" okulları açıldı¹. Okullara uzman eleman yetiştirmek gayesiyle Fransa'ya öğrenciler gönderildi. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine II. Mahmut döneminde de devam edildi. Ayrıca, Zeytinburnu ve Tophane fabrikaları kuruldu. Sanat bilen kura askerlerinin askerî fabrikalarda görevlendirilmesine başlandı. II. Mahmut'un son yıllarında Viyana daimi elçisi olarak görev yapan Sadık Rıfat Paşa'nın (1807-1857) Avrupa'daki sanat okullarının gelişimini de içeren bir risalesini ilgili makamlara vermesi ile

¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul,1991, s. 28-31.

konu yeni bir boyut kazandı. Rıfat Paşa, “*İdare-i Hükümetin Kavaidi Esasiyesi*” adlı risalesinde ekonomik kalkınmanın sağlanması için el sanatları ve endüstride çalışacak uzman elemanların yetiştirilmesi gayesiyle mesleğe yönelik okulların açılmasını ve ilk defa ciddi anlamda mesleki eğitimin çıraklık eğitiminden ayrılarak, genel eğitimle beraber ele alınmasını önerdi². Bu ve benzeri önerilerden ciddi şekilde faydalanmak isteyen dönemin sultanı Abdülmecit, (1823-1861), Ocak 1845’teki Meclis-i Valâ-yı ziyaretinde bir maarif meclisinin toplanması gereği üzerinde durdu³. Sultanın direktifleri doğrultusunda toplanan maarif meclisi, ilk olarak yapılacak işlerle ilgili bir plan hazırladı. Hazırlanan planda öngörülen hedeflerin başında devlet hizmetlerinin daha iyi yürütülmesi çerçevesinde teknik eleman yetiştirilmesi düşüncesi ön plana çıktı. Bu amaçla ilk olarak 1847’de Yeşilköy’de bir tarım okulu açıldı. Ancak okul uzun ömürlü olamadı⁴. Ardından yeni kurulmaya başlanan fabrikaların ihtiyaç duyduğu teknik elemanların yetiştirilmesi maksadıyla 1848’de İstanbul’da sanayi müesseselerinin yoğun olarak bulunduğu Zeytinburnu’nda bir sanayi Mektebi kuruldu. Ancak, okul büyük masraflar yapılarak kurulmasına rağmen eğitime başlayamadı⁵. Toplanmış olan öğrenciler de bursların ödenmemesi üzerine dağıldı. Bu başarısızlığın sebepleri arasında imparatorluğun içinde bulunduğu mali zorlukların yanında, okutulacak öğrenci bulunamaması ve mektebi kurmakla görevli birisi başöğretmen, diğeri müdür, iki Ermeni’nin bu konuda yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmamaları sayılabilir⁶.

İSTANBUL SANAYİ MEKTEBİ

Sanayi Mekteplerin Öncüsü İslahhaneler

Gelişmelerin ardından 1863’te İstanbul’da sanayi sergisi açıldı. Sergide Türk sanayisinin Avrupa sanayisi karşısında rekabet gücünün kalmadığı görüldü. Yabancı esnaf ve tüccarlar karşısında rekabet gücü kalmadığı için dağılmaya başlayan yerli esnaf ve tüccar teşkilatlarının içine düştüğü duruma daha fazla seyirci kalmak istemeyen devlet, bu duruma bir çözüm bulmak

² Cevat Alkan, Hıfzı Doğan, İlhan Sezgin, *Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları*, Ankara 1996, s. 58.

³ Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezaretinin Tarihçeyi Teşkilatı ve İcraatı*, İstanbul, 1338, s. 27-30.

⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1982, s.116.

⁵ Ali Rıza Seyfi, ‘İmparatorluk Devrinde Sanayileşme Komedi’si’, (dizi yazısı), *Cumhuriyet*, 31 Temmuz- 5 Ağustos 1939.

⁶ Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, İş Bankası yayınları, Ankara, 1988, s.115.

⁷ Semiz –Kuş “Konya Sanayi Mektebi” Ed. Yusuf Küçükdağ . Konya Kitabı V, Konya, 2003, s. 103-104.

maksadıyla yarı resmi mahiyette bir teşkilat olan “İslâh-ı Sanayi Komisyonunun kurulmasına öncülük etti⁷.

Babîlî'nin, İslâh-ı Sanayi Komisyonu'nu kurmaktaki amacını şu şekilde özetlemek mümkündür⁸ ;

1. Osmanlı pazarlarını ele geçirmiş olan yabancı mallara karşı güçlü bir rekabet oluşturmak,
2. Güçlü sanayi kuruluşlarını vücuda getirerek bunlar için etkili devlet desteğini sağlamak,
3. Gerekirse ham madde ithal ederek seri üretime geçilmesine imkân sağlamak,
4. Üretim kalitesini belirli bir seviyede tutmak, fiyatları kontrol etmek ve devletin ihtiyacı olan malları bu kuruluşlardan temin etmek,
5. Her sanat dalı için gerekli okulları açarak kalifiye eleman yetiştirmek,
6. Esnaflar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı mümkün kılmak.

İstanbul'da bu gelişmeler olurken, 1861-1868 tarihleri arasında Tuna Valiliği'ni yürüten Mithat Paşa, (1822-1884) valilik mıntikasının asayiş problemlerini çözdükten sonra sanayi Mektepleri konusuna eğildi. Tuna ordusunun kumaş ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla dokumacılığı teşvik etti, halkı olup bitenler den haberdar etmek için vilayet gazetesini çıkardı, ulaşım alanında ciddi adımlar attı. Bütün bu işler için gerekli olan teknik elemanı yetiştirebilmek gayesiyle 1863'te Niş'te, 1864'te Rusçuk'ta ve daha sonra da Sofya'da İslâhhaneler açtı^{9,10}. Bu İslahhanelerin kısa sürede başarıya ulaşmaları ve devletin endüstriyel eğitimini yaygınlaştırmaya yönelik gayreti sonucunda İslahhanelerin tesis edilmesine karar verildi. Bu amaçla Mithat Paşa'nın İslahhaneler hakkında hazırladığı nizamname¹¹ vilayetlere gönderildi. İslâhhaneler, ileride kurulacak olan sanat okullarının temelini oluşturdu¹².

Öncelikle kimsesiz çocukların alındığı İslâhhaneler için 52 madde ve 3 kısımdan oluşan bir nizamname de hazırlandı. Nizamname'nin;

⁸ Adnan Giz, 'İslâh-ı Sanayi Komisyonu', *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı 33, 15 Kasım 1968.

⁹ Adnan Giz , '1868'de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler Halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü', *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı 34, 15 Aralık 1968 ; Önsoy, age., s. 98-99.

⁹ Duru, Kazım Namı, 'Kız Enstitüsüne Sanğat(san'at) Sergisi ,Yeni Kültür Dergisi, Sayı 27, 206-210. Ankara,1938.

¹⁰ Takvimi Vekayı, sayı 374, 24 Zilkadde, 1280

¹¹ Düstur, C. II. Birinci Tertip, 1289, s.277-295.

¹² Önsoy, age, s. 115; Ali Rıza Seyfi, age, dizi yazı.

1. kısmında ıslâhhanelere alınacak öğrencilerde aranacak şartlar, okutulacak dersler ve öğretilecek sanatlar,
2. kısmında ıslâhhanelerde görevli memurlar ve vazifeleri, ıslâhhanelerin gelir ve giderleri ile imalat durumu,
3. kısmında da uygulanacak cezalar ile mesleklerinde başarılı olanlara verilecek mükafatlar ele alınmıştır¹³.

Kimstesiz ve fakir çocuklar, ıslâhhanelere parasız kabul edilirken, hali vakti yerinde olan aile çocuklarından her sene için 500 (beşyüz) kuruş ücret alınmakta idi¹⁴.

Islâhhanelerde eğitim süresi beş yıldır. Bu okullarda, okuyup yazmaktan ziyade sanat öğrenmek esas olmakla beraber; öğrencilere belirli bir seviyede okuma yazma, hesap, defter tutma ve resim öğretilmekte idi. Bunların yanı sıra Niş'teki ıslâhhane de terzilik, kunduracılık, müretteplik (ciltçilik) ve fotoğrafçılık; Rusçuk'taki ıslâhhane de araba fabrikasına ustalar yetiştirmek üzere araba yapıcılığı; Sofya'da ise çuha fabrikasına eleman yetiştirmek üzere dokumacılık ve makinistlik bölümleri kurulmuştur¹⁵.

Islâhhanelerin giderleri için gerekli olan kaynak; halkın yardımı ve bağışları ile okullara ait gayri menkul gelirlerinden, mahkeme harçlarına alınan hisselerden ve öğrencilerin imal ettikleri eşyalardan elde edilen hasılat ile karşılanmakta idi¹⁶.

Sanayi mekteplerinin daha sonra Diyarbakır, Bursa, Kastamonu, Selanik, Şam, Bağdat ve Konya gibi büyük vilayetlerde de açılmış olması, bu okulların tutulduğunu ve bir ihtiyaca cevap verdiğini göstermektedir¹⁷.

İSTANBUL SANAYİ MEKTEBİ'NİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

Mithat Paşa, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak gayesi ile 1865'te Rusçuk'ta öksüz kızlar için de bir ıslâhhane açmıştır¹⁸. Mithat Paşa Tuna

¹³ Önsoy, age, s. 116 ; Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul, 1977, s. 128.

¹⁴ Önsoy age, s. 116.

¹⁵ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 80b.

¹⁶ Faik Reşit Unat, 'Niş Islâhhanesinin Kuruluş Tarihini Aydınlatan Bir Belge', *Meslek ve Teknik Öğretim*, İstanbul, 1962, s. 5.

¹⁷ Bayram Kodaman, 'Tanzimattan 2. Meşrutiyete Kadar Sanayi Mektepleri', *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071- 1920)*, Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, 1980, s. 287-294.

Valiliğinden İstanbul'a Şura-yı Devlet reisliğine (Danıştay) atanınca (6 Mart 1868)¹⁹, Sanayi ıslâhaneleri ile daha geniş şekilde ilgilenmiş ve Türk Sanayisinin çökmesini önlemek ve onu himaye etmek için Islah-ı Sanayi komisyonunun çalışmalarına katkıda bulunmuştur.

Bu komisyonun çalışmaları sonunda Kasım 1868'de Mekteb-i Sanayi İstanbul'da Sultanahmet mevkiinde, eski Kılıçhane ile etrafındaki arsalar üzerine inşa edilmiş binalarda tedrisata başladı²⁰. Okul binası dersaneler ve atölyelerin yanında bir de fabrika ihtiva ediyordu. Başlangıçta on üç yaşından küçük elli öğrencinin alındığı okul, devletin ileri gelenlerinin de hazır bulunduğu bir törenle açıldı. Okulun açılış konuşmasını Mithat Paşa yaptı²¹. Okulun müdürlüğüne o dönemde Üsküdar'daki Özbek Tekkesi şeyhi olan İbrahim Ethem Bey atandı²². Sanayi mektebi için fi 24 Şaban 1285 (11 Aralık 1868) tarihinde Şurayı Devlet tarafından okulun kuruluş gayesi, programı ve yönetim esaslarını belirleyen 64 maddelik bir nizamname hazırlandı²³.

İstanbul Sanayi Mektebi Nizamnamesi²⁴

Nizamnamenin;

Birinci bölümü (1-30) okulun kuruluş gayesini ortaya koymaktadır ve okutulacak dersleri ihtiva etmektedir.

İkinci bölüm de (31-43) okulun yönetici ve hizmetli kadrosu ile ilgilidir. Bunların görevleri (31-38) okulun gelir, gider ve Mektebi-i Sanayi umum sandığının idaresi ile ilgilidir.

Üçüncü bölümde ise (44-64) talebenin sınavları, genel güvenliği, öğrencilere verilecek cezalar ve onların terbiyesi ve öğrencilere verilecek mükafatlar ele alınmıştır (50-64).

Nizamnamenin; ikinci maddesine göre okutulacak dersler hiref (sanatlar), sanayi, demircilik, dökmeçilik, makineçilik, mimarlık, her türlü maden imalat,

¹⁸ Unat, s. 80d.

¹⁹ *Mithat Paşa'nın Hatıraları*, yayına hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, C. 1, İstanbul, 1997, s. 79.

²⁰ Akyüz, age, s.117.

²¹ Hsan Şerif, 'Mithat Paşa Sanayi Mektepleri', *Tedrisat*, C.5, Sayı 30, İstanbul, 1915, s.65-68; Giz, age,

²² *Mithat Paşanın Hatıraları* s. 81-83.

²³ *Türkiye'de Teknik Öğretim*, (yay, MEB) Maarif Vekilliği Dergisi, C. 2, İstanbul, 1940, s. 117-135, Kısaltma (Teknik Öğretim); Dersaadet Sanayi Mektebi Nizamnamesi için bak.*Düstur*, *birinci tertip*, C. 2, s. 258-267.

²⁴ Dersaadet Sanayi Mektebi Nizamnamesi için bak.*Düstur*, *birinci tertip*, C. 2, s. 258-267.

ağaç işleri, terzilik, kunduracılık, ve mücellitlik gibi dersler ve bu derslere ilaveten bunları tamamlayan Fen ilimleridir. Bu okulun 1. sınıf imtihanını başarı ile verenlere “çıraklık” 2. 3. ve 4. sınıfları tamamlayanlara derece derece “kalfalık” son sınıfı tamamlayanlara da “ustalık” hakkı tanınmıştır²⁵.

Üçüncü maddeye göre Sanayi Mektebi dahili ve harici olmak üzere ikiye ayrılmış; dahili şubede olan talebelerin 13 yaşından küçük olacak ve leylî (yatılı) ve nehhari (gündüzlü) kalacaklar ve sayıları 500’ü geçmeyecektir. Harici şubenin talebeleri en fazla 30 yaşında olacak, mutlaka işe yarayacak, sanat ve marifet tahsil edecek ve yalnız gündüzleri okula devam ederek geceleri evlerinde ikamet edeceklerdir. Nizamnamenin altıncı maddesi her sınıfta okutulacak derslerle ilgilidir. Her sınıfta okutulacak derlerin listesi EK.1 verildiği gibidir.

Dokuzuncu maddeye göre, okulun dahili ve harici şubelerinde bulunan talebelerin her birine sınıflarına göre, ücret-i yevmiye verilecektir.

Onuncu maddeye göre talebelerden birisi yılda yalnız 300 gün iş işlemiş olsa, eğer talebe dahili şubeden ise okuldaki yiyecek ve elbise masrafı çıktıktan sonra birinci sene için 20, ikinci sene için 40, üçüncü sene için 60, dördüncü sene için 80 ve beşinci sen için 100 para (100 para 2,5 kuruş; 100 kuruş 1 liradır.) kendi yed’ine verilecek; yarısından fazlası emniyet sandığına konulan nisfi (yarı) faizi ile terakküm (birikmiş) faiziyle beşinci sene sonunda 1250 kuruşa; talebe harici şubede ise yılda 300 gün hesabıyla işlediği işin yevmiye ücretinde yalnız elbise parası çıkarıldıktan ve bakişinin nisfi kendine verildikten sonra nisfi emniyet sandığına konulacaktır. Onunda işlenmiş faiziyle beşinci sene sonunda miktarı 2500 kuruşa ulaşacağından bu akçeler hangi öğrencinin ücretinden artırılmış ise onun malı addedildiğinden okuldan çıktığında kendisine teslim edilerek işleyecekleri sanat için sermaye ihtisas kılınacaktır.

Ondördüncü maddede belirtildiğine göre; mektebi sanayide okutulacak dersler sabah başlayacak, vakti zuhurda (öğle ezanından 2 saat evvel) tamamlanacak ve ondan sonra talebeler sanat mahalline sevk edileceklerdir. Bu durumda teorik dersler öğleye kadar, uygulamalı dersler ise öğleden sonra yapılacaktır. Uygulamalı dersler günde kışın 5 yazın 6 saatten az olmayacaktır.

Kırkdokuzuncu maddeye göre ise; fenni makine ilim ve ameliyesinin tahsili 6-7 seneye mütevakif 5 seneden ziyade kalan talebenin 6. ve 7. sene

²⁵ Unat, age, s. 80e.

ücretleri sunufi saire şakirdanın (çırak) ücreti yevmiyelerini iki katı olacaktır ve makine fenni için 6. sınıftan 7. sınıfa nakleden ve 7. dereceye vusul ile makine fenninden şahadetname alan şakirdan muallimine sair sınıflar ustalarına verilen mükafatın iki katına ifa olacaktır.

Sanayi mektebi bir taraftan yabancı öğretmen ve uzmanlardan kadrosunu takviye ederken diğer taraftan da okulu başarı ile bitiren talebeleri Batı teknolojisini yakından tanımaları açısından Avrupa'ya göndermekteydi. 22 Ramazan (1286) tarihli bir tezkereden anlaşıldığına göre, sanayi mektebi öğrencilerinden 20 kişinin çeşitli sanat dallarından eğitim görmek üzere Paris'e gönderilmeleri kararlaştırılmıştır.²⁶

İslâh-ı sanayi Komisyonu 1874'e kadar başarılı bir şekilde çalışmalarını yürüttü. Ancak o yıldan itibaren önemini yavaş yavaş kaybederek sanat okulu mahiyetinden uzak bir hal aldı. Bunun en önemli sebebi, okulun iki önemli koruyucusu Mithat Paşa* ve ıslâhı sanayi komisyonundan mahrum kalması sayılabilir²⁷.

Aynı yıl İzmir, Bursa, Kastamonu, Bosna, Trabzon ve İşkodra'da 1869'da Erzurum'da; 1870'te Diyarbakır'da sanayi mektepleri açıldı. Bunlardan Kastamonu ve İstanbul'dakinde kızlar bölümü de vardı²⁸.

II. Abdülhamit Döneminde İstanbul Sanayi Mektebi

Sanayi Mektepleri, II. Abdulhamit döneminde, (1876-1909) önemli bir kısmında bazı değişiklikler olmasına rağmen 1868'deki nizamnameye bağlı olarak eğitimine devam etmiştir. 1882'de bu okullar II. Abdulhamit'in (1842-1918) adına bağlanarak 'Hamidiye Mektebi Sanayi Alisi' kapsamında yeniden düzenlendi²⁹. Daha sonra II. Abdulhamit devrinin başında sultanın emriyle bir 'Heyet-i Teşvikiye-i Sanayi-i' teşkil olunmuştur³⁰. Bir heyetin vazifesi genel olarak imparatorlukta sanayi-i geliştirmek için bazı tedbirler almaktır. Heyet-i Teşvikiye-i Sanayi'in görevlerinden biri de sanayi mekteplerini geliştirmek ve sanayi mektebini ıslah etmektir. Yani teknik ile sanat eğitim ve öğretimini imparatorluğun coğrafyasına yaymaktır.

²⁶ Osman Ergin, age, s. 635-636.

* *Bu dönemde Mithat Paşa şurayı devlet reisliğinden alınmış ve İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.*

²⁷ *Teknik Öğretim*, C.2, s. 86.

²⁸ *Teknik Öğretim*, C.2, s. 81.

²⁹ Unat, age, s. 80d.

³⁰ Kodaman, agm, s. 290.

Bu sırada sanayi mekteplerine Maarif-i Umumiye manzumesi içinde yer vermek isteyen ve ticaret, sanayi, teknik ve sanat gibi maddi ilimlerin önemini iyi bilen Sadrazam Sait Paşa'nın (1838-1914) bu konudaki teşvik ve tedbirleri sarayının yayılması konusunda önemli bir yer tutar. Sait Paşa daha 1888 (1306) da ilkokuldan sonra eğitim ve öğretimi üçe ayırmayı düşünmüştür. Buna göre ilkokulu bitiren bir çocuk eğer ilim tahsil etmek istiyorsa Sultanilere, sanayi ve fen tahsilini istiyorsa Rüştüyelere ve oradan teknik yüksek okullarına; gidicek yok ikisini de istemezse altı yıllık 'Ulum-u Maddiye Mektepleri'nde tahsilini tamamlayacaktır.

Sait Paşa'nın öngörülen bu projesi gerçekleştirilemedi. Bununla birlikte sanayi mekteplerinin konularının iyileştirilmesi ile yakından ilgilendi³¹.

Ancak 1894 (1310)'e kadar bu okullar başı bozuk bir dönem geçirmiş ve öğrenci sayılarında da ciddi sayılabilecek azalmalar olmuştur³². Öğrenci kayıt ve kabulünde de ciddi problemler yaşanarak 10 (on) yaşının altındaki çocuklar da okullara kabul edilmiş; bu çocukların herhangi bir sanat kolu ile uğraşmalarına izin verilmemişti. Bununla beraber, on yaşın altındaki çocuklar için "ihtiyaç sınıfları" oluşturulmuş ve burada Elifba-i Osmani, Kıraat-i Türk-i, Kuran-ı kerim, Ulüm-u Diniye gibi dersler okutulmaya başlanmıştı³³. Ebuzziya Tevfik (1848-1913) kimsesiz çocukları barındırmaktan ve karınlarını doyurmaktan başka amacı kalmamış olan bu okulu yeniden faal hale getirmek amacıyla; yabancı uzmanlardan Fransız Serviyer'i 1894'te Fen Muavinliğine 1891'de Lusak'i marangozhane Fridman'ı tenekecilik, Mister'i demirhane şefliğine getirdi*. Bunların dışında, 1891-1908 döneminde daha alt seviyede olmak üzere başka yabancı uzmanların getirildiği de bilinmektedir.

Yeniden toparlanmaya çalışılan okulun binası 1894 (1310) tarihindeki büyük depremde yıkılınca, talebeler bir müddet Atpazarı ve Şehzadebaşı'ndaki muhtelif binalarda tedrisata devam etmiş, bir yandan da okulun yeniden inşasına ve kısmen tamirine devam olunarak 19 Ağustos 1315 (1899)' te ikinci defa açılma şenliği yapılmıştır³⁴.

³¹ Sadrazam Sait Paşa, *Anılar*, Yayına hazırlayan Şemsettin Kutlu, İstanbul, 1977, s. 66.

³² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul, 1980, s. 157.

³³ Daha geniş bilgi için bak. *1324 Selanik Salnamesi*, s. 246-247.

• Lusak, 1 Mayıs 1324 (1908)'de, Fridman, 31 Mayıs 1894'de, Mister, 31 Mayıs 1892'de görevden ayrıldı.

³⁴ Ergin, age, s. 636.

Bu arada Ebuzziya Tevfik, sanat okulu ıslahı konusunda fen muavini Serviyer' le birlikte ayrıntılı bir rapor da hazırlayarak dönemin Sultanı II. Abdulhamid'e sunmuştur³⁵.

Ebuzziya Tevfik'in, Mektebi Sanayi-i Şâhânenin ıslahı hakkındaki şu ifadeleri dikkat çekicidir: “Mektebi Sanayi Şahane 300 bu kadar şakirdi şamil ve cümlesi meccanen tahsil ve işeyi nail iken tahsilatı seneviye-i mekteb 120 000 franktan ibarettir ki Fransa'daki emsalinden üç defa dündür (az), bu sebeple Mektebi Sanayi unvanına ayrılan bu mekteb sanatı için muhtaç olduğu upsaiti (müsaiti) bugünkü günde tedarik edememekte ve yalnız bir melce-i bîvâregân (kimsesizlerin sığınağı) şeklinde bir takım aceze-i etfâli (düşkün-fakir çocuklar) barındırmaktadır ki şu haline nazaran ihtiyar buyurulan masraf luzumundan ziyadedir. Eğer maksat bir melce-i eftal olmayıp da sanayi mektebi ise, ani istikbal ve temin edecek vesaitin o nisbette rayegân (bedava) tutulması ispat ihtiyacından azadedir”³⁶.

Sultan II. Abdulhamit'e sunulan bir diğer lâyiha da Mösyö Serviyer'in kaleme aldığı Mekteb-i Sanayi'nin ıslahı ve tanzimi hakkındaki rapordur.

Serviyer lâhiyasında mevcut sanayi mekteplerindeki olumsuzluklardan bahsederken esasen okula 13 yaşının altında öğrenci alınmaması gerekirken bu yaşın altında öğrenci alındığından, okuldaki öğretmen alet ve adevatın eksikliğinden, sanayi mektebinde okutulmaması gereken derslerin okutulduğundan bahsetti. Serviyer ayrıca sanayi mektebine 13 yaşın altında ve 15 yaşın da üstünde talebe alınmaması üzerinde durarak hiçbir talebenin 20 yaşından sonra okulda kalmaması gerektiğinin altını çizdi. Okula kayıt olacak talebelerden iptidai bir okuldan mezun olduklarına dair şahadetname, aşı olduklarına, vücutça sağlam ve el işlerini yapabileceklerine dair bir tabibin raporu ile hüsnihal kağıdının istenmesi gerekliliği belirtti.

Okulda kunduracılık, terzilik, müretteplik (dizgicilik) gibi sanatlar olduğu halde Serviyer, yalnız tesviyecilik, demircilik, marangozluk ve dökümcülük şubeleriyle meşgul olurdu. Fen şubelerinin 2. ve 3. sınıfları oluşturulurken eski sisteme tabi sınıflar da muhafaza edilmişti. Serviyer bu sınıflarla da ilgilenmiyordu. Bununla birlikte, bölge sanat okullarında yabancı uzmanların görev yaptıkları 1894-1908 senesi arasındaki 14 yıl, ders ve iş programlarında

³⁵ *Düstur*, 2.tertip, C. 2, s. 401. Ebuzziya Tevfik tarafından II. Abdulhamit'e sunulan layihanın metni için bak.,s. 136-139. Fen Muavini Mösyö Serviyer'in Mekteb-i Sanayinin ıslâhı ve tanzimi hakkında kaleme aldığı lâhiya aynı eserin 139-145 sayfaları arasında yer almaktadır.

³⁶ *Teknik Öğretim*, C. 2, s. 137.

önemli sayılabilecek herhangi bir değişikliğe gidilmediği için, bir istikrar devresi olarak kabul edildi.

Yalnız 1907'de ders programına ahlak ve din dersleri ilave edilmiş ve bu derslerle ilgili ilmiye bölümünden ikinci bir müdür yardımcısı tayin edilmiştir. Aşağıda 1894-1908 tarihleri arasında İstanbul bölge sanat okulunun muhtelif sınıflarında okutulan dersler EK.2 de verilmiştir³⁷:

II. Meşrutiyetten Sonra İstanbul Bölge Sanat Okulu

II. Meşrutiyetin ilanından sonra bölge sanat okulları, Ticaret ve Ziraat Nezareti Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesine bağlandı. Bu nezaret mesleki eğitime itina ile eğildi. Yurt içinde okullarda görev yapacak yeterli uzman elamanın bulunmadığını tespit etti. Okulların eğitim kalitesini artırmak için, bilhassa nazarî ders öğretmenlerinin Avrupa'dan getirilmesine özen gösterildi. II. Meşrutiyetten sonra sanat okullarının programlarına yeni teknik dersler ilave edildi. Bu derslerin büyük bir kısmında Türkçe ders kitapları bulunmadığından, ders kitapları yurt dışından tedarik edildi. Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesi, teknik ders okutan öğretmenlerine, faydalandıkları yabancı kaynaklardan okutmakta oldukları ders kitaplarını tercüme etme mecburiyetini koymuştur. O dönemde tercüme edilerek okullarda okutulan eserlerden bazıları şunlardır:

Agara, İnşaatı Umumiye, Çeviren, Ömer Lütfi,
Agara, Fenni Mihanik, Hareket ve Muvazeret, Çeviren, Ömer Lütfi,
Agara, Metalurji, Çeviren, Hüsnü,
Agara, Buhar İstiğsalı ve Buhar Makineleri, Çeviren, Fuat Kâmil.

Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesi, sürekli yabancı öğretmenlerin etkisinde kalmamak ve gelecekte kendi vatandaşlarımızın bu okullarda öğretmenlik yapmalarını sağlamak için; muhtelif tarihlerde okuldan mezun olan talebeleri Avrupa'ya göndererek ihtisas yapmalarına imkân tanımıştır. Bu cümleden olmak üzere 1909'da 2 öğrenci Fransa'daki sanat okullarına, 5 öğrenci Almanya'daki muhtelif fabrikalara; 1910'da 3 öğrenci Fransa'ya, 6 öğrenci de Almanya'daki fabrikalara; 1914'te 49 öğrenci Macaristan'daki sanat okullarına gönderilmiştir. Macaristan'a gönderilenler, o dönemde Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerdeki sanat okullarından seçilen en başarılı beş öğrencidir³⁸.

1913 yılında İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'nun yayınlanması üzerine sanayi okullarının masrafları vilayetlerin özel idare bütçelerine dahil

³⁷ *Teknik Öğretim*, C. 2, s. 89.

³⁸ *Teknik Öğretim*, C. 2, s. 91-92.

edildi³⁹. Bu tarihten sonra sanayi mektepleri daha istikrarlı bir duruma girdi. Bir kısmı yönetmelik ve programlara bağlandı. Fakat her vilayet ayrı program tatbik ettiğinden okullar arasında bir birlik kurulamadı.

Balkan Harbi'ni takiben I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve bu savaşın getirdiği yük, sanayi mekteplerine verilen önemin daha da artmasına sebep oldu. Bunun üzerine Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesi, başta İstanbul olmak üzere diğer vilayetlerdeki sanat okullarıyla yakından ilgilenmeye başladı ve bakanlığın onayı ile Alman hükümetinden, 12-18 yaşları arasında on bin kadar öğrencinin meslekî ve teknik öğretim görmek üzere Alman fabrikalarına kabul edilmesini talep etti. Alman sanayi odalarının bu öneriyi benimsemesi üzerine iki hükümet arasında bir protokol imzalandı. Hazırlanan protokole, Türk öğrencilerinin Alman köylerinde, ya da orta büyüklükteki kasabalarda 3-4 yıl eğitimleri öngörülmüştür⁴⁰. Öğrenciler, öğrenimlerini tamamladıktan sonra, eğitimleri sırasında masraflarını karşılayan fabrikalarda 1-2 yıl ücretsiz çalışacaklardı⁴¹.

Osmanlı Hükümeti'nin yanı sıra, Osmanlı ticaret ve sanayi odaları da Almanya'ya öğrenci göndermişti. Terzilik, kunduracılık, marangozluk, demircilik, dülgercilik ve boyacılık öğrenecek olan bu gençler dört yıl süre ile Almanya'da kalacaklardı. Öğrenim için Almanya'ya öğrenci gönderen diğer bir kuruluş Türk-Alman Cemiyeti'ydi⁴².

Almanya'ya gönderilen öğrenciler, yaşlarının küçük oluşu (12-18) sebebi ile, genellikle yetim mekteplerinden seçiliyor ve başlarında bir bakanlık yetkilisi bulunuyordu⁴³.

Diğer taraftan, bilgilerinden istifade edilmek üzere; İmparatorluktaki bütün sanayi okulları için Almanya ve Macaristan'dan 1915 yılında, alanlarında uzman umumi müfettişler; İstanbul'daki sanat okulu için umumi müfettişin yanı sıra sanayi istatistik uzmanı, ders naziri ve tesviye öğretmeni getirildi⁴⁴.

Macar uyruklu Turdai ile birlikte göreve başlayan Alman uyruklu Lucatsch, okulun geliştirilmesi hakkında bir yasa tasarısı hazırlayarak Babıâli'ye sundu. Tasarıda sanayi mekteplerinde makinistlik, şoförlük,

³⁹ *Türkiye'de 100 yıllık Meslek ve Teknik Öğretim*, MEB-Meslek ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı yayını, Ankara, 1961, s.6.

⁴⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, Yurt yayını, Ankara, 1982, s. 200.

⁴¹ Toprak, a.g.e, s. 200.

⁴² Toprak, a.g.e, s.201.

⁴³ *'Almanya'da Amele İzâmı'*, İktisadiyyat Mecmuası, Yıl 1, Sayı 16, 2 Haziran 1332, s. 8.

⁴⁴ *Teknik Öğretim*, C. 2, s. 92.

kunduracılık, elektrik mühendisliği ve ziraat makinistliği şubelerinin kurulacağı belirtiliyordu⁴⁵.

Osmanlı Coğrafyasının diğer vilayetlerinde de valiler ve ordu mensuplarının gayretleri ile benzer çalışmalar yapılmış ve yeni okulların kurulması veya eskilerinin genişletilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Bu cümleden olarak Suriye’de 4. Ordu komutanı Cemal Paşa ve Vali Azmi Bey’in çabalarıyla yeni sanayi mektepleri açıldı. Hayfa, Kudüs, Yafa, Beyrut ve Şam Sanayi Mekteplerinin geliştirilmesi amacıyla Almanya’dan Offenbourg Sanayi Mektebi müdürü Dr. Stücker getirilerek önerileri alındı⁴⁶.

Macaristan’dan umumi müfettiş olarak getirilen Turdai, Sanayi mektepleri için yeni bir nizamname de hazırladı. Tamamı altı bölüm ve 47 maddeden oluşan nizamnamenin;

Birinci bölümün (1-3 madde); okulun ismi, amacı ve bütçesinin nasıl idare edileceği,

İkinci bölümü (4-11 madde), okulun teftişi,

Üçüncü bölümü (12-16. madde); okulun tedrisatı,

Dördüncü bölümü (17-29 madde); okulun personel kadrosu,

Beşinci bölümü (30-38 madde); okul talebelerinin kayıt şartları, sınav ve sınıf seçme,

Altıncı bölümü ise (39-47 madde); okulun asayışı ile ilgilidir.

Buna göre nizamnamenin 2. maddesiyle “Sanat okulunun ismi İstanbul Sanayi Mektebi olup Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesinden idare olunur” denilirken; eğitim ile ilgili olan 12. maddesinde de mektebin şimdilik tesviyecilik, tesisat, dökümcülük, marangozluk ve inşaat sanayi kollarını ihtiva edeceği belirtilir.

14. maddede Sanayi Meclisi Mektebinin ders programları hakkında izahat verilmekte ve ders programlarının maarif nezareti tarafından tasdik edilmedikçe yürürlüğe koyulmayacağı; bir hafta zarfında “48” saat ders olup, bunun sınıfın yarısının uygulama olduğu mektebin heyeti talimiyesinin her 3 sene de bir ders programlarını tetkik edeceği ve bu babta sanayi meclisinin temenniyatını istima edip netice-i kararını nezareti aidesinin emrû iradesine arz edeceği belirtilmiştir.

⁴⁵ ‘Sanayi Mektebi’nin Tevsi’i’, İktisadiyyat Mecmuası, Yıl 1, Sayı 29, 12 Eylül 1332, s. 8.

⁴⁶ ‘Beyrut Mektubu’, İktisadiyyat Mecmuası, Yıl 2, Sayı 54, 3 Mayıs 1333, s.8.

15. maddede eğitim öğretimin Eylülün birinci günü başlayıp haziran sonuna kadar devam edeceği yazılıdır. Bu müddetin son 15 günü sözlü ve yazılı imtihanlara tahsis edilmiştir. Ramazanda günde 3 saat talebeler ameli işlerle ve resim yapmakla uğraşacaklar ve her cuma günü ile resmi günlerde mekteb tatil edilecektir.

30 ve 31. maddelerde talebelerin yatılı ya da gündüzlü olarak okula kabul edilmeleri için, nüfus belgesi, aşı belgesi, iptidai tahsil belgesi ve bir yıl kadar bir imalathanede bilfiil çalıştığını ya da (İstanbul dışında) bir sanayi mektebinde bir sene okuduğuna dair belge getirmeleri şart koşulmuştu.

32, 33, ve 34. maddelerde okulda yatılı kalacaklardan bahsedilmekte ve okulda yatılı kalacaklardan 12, gündüzlülerden 6 liranın iki eşit taksitte alınacağı ve okul kıyafetinin ailesi tarafından yaptırılacağı; okulda ücretsiz okumak isteyenlerden, muhtaç olduklarını gösteren belgeyi okul idaresine sunmaları gerektiği belirtilmektedir.

Sanayi Umum Müdürü ile bu müdürlüğe bağlı Sanayi ve Tedrisatın Müdürü Avrupa'da eğitim gördüğünden oradaki programı İstanbul Sanayi okulunda da uygulamak istediler. Bu itibarla uygulamada olan orta derecede sanat okullarının yanı sıra yüksek derecede sanat okullarının kurulması gereğine dikkat çektiler. Aynı dönemde taşradaki sanayi mekteplerinin 1. sınıflarına hazırlayıcı dersler konuldu. 2. ve 3. sınıfları ticaret, ziraat sanat ve umum bilgiler şubeleri haline getirildi⁴⁷. Fakat ders araçları, atölye ve bilhassa bu yeni programı tatbik edecek öğretmenler bulunamadığından iyi sonuçlar alınamadı.

Mondros Mütarekesi'nden 1928 Yılına Kadar Sanayi Mektebi

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesini takiben daha önce getirilmiş olan uzmanların ülkelerine geri dönmek zorunda kalmaları üzerine sanayi umum müdüriyeti 1918'den 1921'e kadar uygulamada kalacak olan yeni bir nizamname hazırladı. Bu yeni nizamnamenin en karakteristik özelliği sanat okullarını bir demir sanatları okulu haline getirmesidir⁴⁸.

1921 yılında Sanayi Umum Müdürlüğü tarafından Sanayi Mektepleri Nizamnamesi tekrar değiştirilerek 1927 yılına kadar uygulanacak yeni bir

⁴⁷ *Türkiye'de 100 yıllık Meslek ve Teknik Öğretim*, s. 6.

⁴⁸ Bu nizamname uygulanmaya konulmakla beraber Şura-yı Devlet'in onayından geçirilmediği ve bir lâhiya olarak kaldığı anlaşılmaktadır. (Bak. Ticaret ve Nezaretinin 29 Eylül 1335 (1918) Tarih ve 827 Numaralı Teskeresiyle Bera-i Tasdik İrsal Olunan İstanbul Sanayi Mektebi Nizamnamesi Lâhiyası, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye 1335 (1918).

nizamname yürürlüğe kondu⁴⁹. Bu nizamnamenin 1. maddesinde göre Dersaadet Sanayi Mektebi'nin demir ve ahşap sanayi şubesi ile elektrikçilik ve ebniye (bina) inşaatı sanayinde teorik ve uygulamalı bilgi ile donanmış usta adaylarını yetiştirmeye yönelik bir okul olduğu belirtilmektedir. Nizamnamenin 4. maddesinde ise okulun eğitim süresinin 4 yıl olduğu belirtildikten sonra bu süre içinde okutulacak teorik ve uygulamalı derslerin dağılımı EK 3. verildiği gibidir⁵⁰.

Nizamnamenin 5. maddesinde sınav süreleri dahil olmak üzere eğitim süresinin 16 Eylül'den 15 Temmuz'a kadar olduğu yazılıdır. Yalnız inşaat kalfalığı şubesinin 3. ve 4. sınıflarının Mart ayının sonunda dersleri biter ve talebeler 5 ay boyunca inşaat mahallinde bedenen çalışmak zorundadır. Nizamnamenin 7. maddesine göre okulda ücretsiz eğitim görecekteler kabul müsabaka sınavına, ücretliler ise kabul yeterlilik imtihanına tabidirler. Müsabaka ve yeterlilik sınavları Türkçe, Hesap, Hendese ve Resim sahasında yapılmaktadır. 14. maddede ücretli talebeler iâşe bedeli olmak üzere her yıl ticaret ve ziraat nezareti tarafından belirlenecek olan ücretleri 3 taksitle ödeyecekler, 1. taksit ödenmedikçe talebeler okula kabul edilmeyecektir⁵¹.

Ancak bu nizamname, Osmanlı devletinin 1922 yılında ömrünü tamamlamasıyla uygulanamamıştır. Bütün iyi niyetli çalışmalara ve zaman zaman iyi neticelerin alınmasına rağmen; sanat okullarında beklenen başarıya ulaşılmadığı ve teknik eleman ihtiyacının karşılanamadığı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında ihtiyaç olan teknik eleman ihtiyacının giderilmemesinden anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında hissedilen teknik eleman ihtiyacından Reşat Özalp şu şekilde bahsetmektedir: "I. Dünya Savaşı sonunda ve özellikle İstiklal Savaşı sırasında memlekette meslek ve teknik bilgilere sahip kişilerin yeteri kadar bulunmaması büyük ölçüde kendisini gösterdi. Örneğin, büyük taarruz başlamadan önceki günlerde Fransızlardan 100 Berliet kamyonu temin edilmiş ise de işgale uğramamış bölgelerde arandı, tarandı ve nihayet bunlardan ancak 20 tanesini işletebilecek şoför ve makine teknik elemanı bulunabildi. Bu sebeple cephaneye mermilerin büyük bir kısmı kağıt arabası ile taşınabildi."⁵²

⁴⁹ *Teknik Öğretim*, C. 2, s. 226-239.

⁵⁰ *Teknik Öğretim*, C. 2, s. 227.

⁵¹ *Teknik Öğretim*, C. 2, s. 226 – 239.

⁵² Reşat, Özalp, 'Meslek ve Teknik Eğitim İçin Diyor ki', *Meslek Ve Teknik Öğretim Dergisi*, Temmuz, 1980, s. 329.

Yeterli teknik elemanın bulunamaması hususu 1930 yılında toplanan Sanayi Kongresi'ne de konu olmuş ve bunun gerekçesi kongreye katılan delegelerden Bekir Vehbi Bey tarafından şu şekilde açıklanmıştır; “Bu memlekette bundan 50-60-sene evvel bir çok vilayette sanayi mektebi açmakla meşgul olunmuştur. Fakat memleket bunlardan pek az fayda görmüştür. Çünkü yetişen erbabı sanayi bir sanat müessesesine bağlanmadığı için (*talebe okulu bitirdikten sonra*) ya polis olur ya da kâtip olurdu”⁵³.

Bunun önüne geçilmesi için Nizamettin Bey yapılması gerekenleri şu şekilde özetledi: ‘Şu halde iş dönüp dolaşıp istihsal ve istihdam programının yapılması ile, bir sanayi siyasetinin olmasıyla icra edilebilir. Eğer muayyen ve muvazzah (açıklanmış) programlar olsaydı ona göre kemiyet ve keyfiyeti yetiştirmek mümkün olabilirdi; yani kaç muallime, kaç ustabaşına ve mühendise ihtiyaç var belli olurdu. Ve o zamanda sanayi mezun rûsumat memuru olmazdı herkes yerini bulurdu. Bu suretle her meslek erbabı da memlekete, vatana azami istifayı temin ederdi”⁵⁴.

Bir başka raporda da milli mücadele sırasında karşılaşılan teknik eleman azlığı şu şekilde ifade edilmiştir: “Gerek umumi harpte ve gerek istiklal harbinde memleketimizin endüstri sahasındaki geriliğinden ve teknik elemanın yokluğundan çekilen sıkıntılar, memleketin endüstrileşmesi lüzumunu kuvvetle hissettirmiş, büyüklerimizin gerek endüstrileşme fikrine varmalarına ve gerekse bu endüstri için adam yetiştirmeyi ele almalarına sebep olmuştur”⁵⁵.

Bundan dolayıdır ki Mustafa Kemal (Atatürk), Millî Mücadele döneminden itibaren diğer eğitim kurumlarının yanı sıra sanayi okullarını da gözden geçirerek daha aktif konuma getirilmelerini istemiştir. Bu cümleden olmak üzere 1927 yılından sonra meslek okulları ile ilgili yeni düzenlemelere gidilmiştir.

SONUÇ

Sanayi mekteplerinin ilk nüveleri ve nizamnameleri Tanzimat döneminde ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamit dönemi eğitim sisteminde I. Meşrutiyet'ten sonra ıslâhhane 1885'te Sanayi Mektebi adını almıştır; Ancak, 1894'e kadar bir boşluk yaşanmış ve öğrenci sayılarında ciddi sayılabilecek azalma olmuştur.

⁵³ Neşreden, *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi*, 1930 Sanayi Kongresi, Raporlar; Zabıtlar; Ankara, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1930, s. 806., (Kısaltma: Sanayi Kongresi)

⁵⁴ Hıfzı Doğan, age, s. 360.

⁵⁵ Hıfzı Doğan, age, s. 360.

1894'ten sonra hem okul sayıları artmış hem de okullar müstakil binalarına kavuşturulmuştur. Islâhhaneler, gerçek sanayi mektebi hüviyetine kavuşturulmuş ve sanayi mekteblerinin sayıları artmıştır.

1913'te İdare-i Umumiye Vilayet Kanununun yayınlanması ile sanayi mekteblerinin masrafları vilayetler hususi idareleri bütçelerinden karşılanmaya başlayınca okullar önceki döneme nazaran daha istikrarlı bir konuma geldi. Fakat bu kez de her vilayetin ayrı program tatbik etmesinden dolayı okullar arasında bir birlik kurulamadı. Bununla birlikte, özellikle İstanbul Sanayi Mektebi, Balkan ve I. Dünya Savaşında teknik elemanlara duyulan ihtiyacın artmasından dolayı büyük önem kazandı. Bu okuldan mezun olanların çeşitli Avrupa ülkelerine gönderilerek ihtisas yapmaları sağlanırken, Avrupa ülkelerinden de özellikle Macaristan teknik eleman getirilerek öğrencilerin daha iyi yetiştirilmelerine imkân sağlandı. Ancak maddi sıkıntılar ve okullar arası koordinasyon eksikliğinden dolayı bu dönemde de sanayi mekteplerinde, istenilen kalitede eleman yetiştirilemedi.

KAYNAKÇA

1. Adnan Giz , '1868'de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler Halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü', *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı 34, 15 Aralık 1968 .
2. Adnan Giz, 'Islâh-ı Sanayi Komisyonu', *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı 33, 15 Kasım 1968.
3. Ali Rıza Seyfi, 'İmparatorluk Devrinde Sanayileşme Komedi'si', (dizi yazı), *Cumhuriyet* 31 Temmuz- 5 Ağustos, 1939.
4. *Almanya'da Amele İzâmı*, İktisadiyyat Mecmuası, Yıl 1, Sayı 16, 2 Haziran 1332.
5. Bayram Kodaman, 'Tanzimattan 2. Meşrutiyete Kadar Sanayi Mektepleri', *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071- 1920)*, Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, 1980.
6. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul, 1980.
7. *Beyrut Mektubu*, İktisadiyyat Mecmuası, Yıl 2, Sayı 54, 3 Mayıs 1333.
8. Cemil Öztürk, 'Türkiye'de Mesleki Eğitimin Doğuşu Islâhhaneler', Hakkı Dursun Yılmaz'a Armağan, Ankara.
9. Cevat Alkan, Hıfzı Doğan, İlhan Sezgin, *Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları*, Ankara 1996.
10. *Düstur*, C.II, Birinci Tertip, 1289, 2.Tertip, C.2
11. Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964.
12. Faik Reşit Unat, 'Niş Islâhhanesinin Kuruluş Tarihini Aydınlatan Bir Belge', *Meslek ve Teknik Öğretim*, Sayı 114, İstanbul, Ağustos, 1962.
13. İstanbul Sanayi Mektebi Nizamnamesi, İstanbul, Matbaa-ı Osmaniye, 1338 (1918)

14. Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.
15. Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1991.
16. İhsan Şerif, ‘Mithat Paşa Sanayi Mektepleri’, *Tedrisat* (dergisi), C. 5, Sayı 30, İstanbul, 1915.
17. Kâzım Namık Duru, ‘Kız Enstitüsü ve Sanğat (san’at) Sergisi’, *Yeni Kültür Dergisi*, Sayı 27, Ankara, 1938.
18. Maarif Vekaleti, *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Tarihi 1923-1943*, Ankara, 1944
19. Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı*, İstanbul, 1338,¹
20. *Mithat Paşa’nın Hatıraları*, yayına hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, C. 1, İstanbul, 1997.
21. Neşreden, *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi*, 1930 Sanayi Kongresi, Raporlar; Zabıtlar; Ankara, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1930.
22. Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul, 1977.
23. Reşat, Özalp, ‘Meslek ve Teknik Eğitim İçin Diyor ki’, *Meslek Ve Teknik Öğretim Dergisi*, Temmuz, 1980.
24. Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, İş Bankası yayınları, Ankara, 1988.
25. Sadrazam Sait Paşa, *Anılar*, Yayına hazırlayan Şemsettin Kutlu, İstanbul, 1977.
26. *Sanayi Mektebi’nin Tevsi’i*, İktisadiyyat Mecmuası, Yıl 1, Sayı 29, 12 Eylül 1332.
27. *Takvim-i Vekayı*, sayı 374, 24 Zilkadde 1280.
28. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Maarif Vekaleti, ” Türkiyede Orta Tahsil”*, İstanbul, 1339
29. *Türkiye’de 100 yıllık Meslek ve Teknik Öğretim*, MEB-Meslek ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı yayını, Ankara, 1961.
30. *Yaşar Semiz-Recai KUŞ, “Konya Sanayi Mektebi, Ed. Yusuf Küçükdağ, Konya Kitabı V, Konya, 2003.*
31. *Türkiye’de Teknik Eğitim*, Maarif Vekilliği Dergisi, C. 2, İstanbul, 1940.
32. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1982.
33. Zafer Toprak, *Türkiye’de Millî İktisat*, (1908-1918), Yurt yayını, Ankara, 1982.

EK 1. 1868 Tarihli Nizammeye Göre Sanayi Mektebinde Okutulacak Dersler

Birinci sınıfta bulunacak şakirdan	
İlim	Sanat
Türkçe kıraat ve yazı ve hesaptan a'mali erbaa (dört işlem) ve tersimi hutut ve bazı eşgali hendese	İşe yarıyacak kadar şakirdlik
İkinci sınıfta bulunacak şakirdan	
İlim	Sanat
Türkçe okuyup yazmak, hesap ve sınıfına müteallik fününun tarifati ve resim ve coğrafya ve hendesenin bazı mebahisi	Bazı işleri tarif ile başlı başına görececek derecede kalfalık
Üçüncü sınıfta bulunacak şakirdan (çırak-talebe)	
İlim	Sanat
Türkçe yazmak ve defter tutmak usulü, mükemmel resim ve hendese ve fenni kimya mukaddematı ve makine fenninden bazı dersler	Bulunduğu sanati tarifsiz icra edecek mertebede kalfalık.
Dördüncü sınıfta bulunacak şakirdan (çırak-talebe)	
İlim	Sanat
Düzgün imla ile yazmak, usul üzere defter tutmak, eşyayı madeniye ve ahşabından havassı tabiyesi ve evsafı ve manivelâ ve makara ve sathı mail ve kama ve vida gibi alâtı basite bahisleri ve fenni makine mukaddematı.	Bulunduğu sanatte birinci derecede kalfalık.
Beşinci sınıfta bulunacak şakirdan (çırak-talebe)	
İlim	Sanat
Meramını ifade edecek kadar düzgün imla ile türkçe yazmak, her nevi hesap ve kimyanın ahkâmını bulunduğu sanatte icra eylemek ve usulü mimariye ve makine fenni öğrenmek	Bulunduğu sanatte müteallik işleri meharet ve malumat ile görececek derecede ustalık etmektir.

EK 2. 1894-1908 Tarihleri Arasında İstanbul Bölge Sanat Okulunun Muhtelif Sınıflarında Okutulan Dersler

İhtiyat Sınıf	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf
Kuran-ı Kerim İlmihal İlmi ahlak Arabi Farsî Sıhhat Dersleri Kavait Hüsnihat İmla Hesap Hendese Umumi Coğrafya Osmanlı tarihi Resim	Ulumu Diniye İlmi ahlak Hendese ve resmi hattı Hesap Sıhhat Dersleri Osmanlı Kavaidi Hüsnihat Fransızca Arabi Resim	Ulumu Diniye İlmi Ahlak Hendese Hesap Kavait Fransızca Arabi Resim	Ulumu Diniye İlmi Ahlak Mücessm hendese Cebir Usuli Defteri Kitabet Hikmet Hesap Fransızca Resim	İlmi Ahlak Makine Topoğrafya Hikmet Kimyayı Uzvi Fransızca Müsellesat Cebir Resim	İlmi ahlak Fenni Şimendifer Makine Buhar makinelere Hikmet Kimyayı sinai Fransızca Resim

EK.3. 1921-1927 yılları Arasında Okutulan Ders Dağılımı

	Sene 1	Sene 2	Sene 3		Sene 4		Sene 3	Sene 4	
			Sanayiî hadidiye	Sanayiî habesîye	Sanayiî hadidiye	Elektrik			Sanayiî habesîye
Dürus(Dersler)	Haftalık Ders Saati						Dürus (Dersler)	Haftalık Ders Saati	
Türkçe, malumatı, medeniye, tarih, coğrafya	3	2	2	2	2	2	Türkçe	2	2
Hesap ve cebir	4	2	-	-	-	-	Levazımı inşaiye	3	-
Hendese	3	2	-	-	-	-	Eşkali mimariye	6	4
Resim ve mütesemat	6	6	-	-	-	-	Duvarcılık ve resimleri	8	
Hikmet	-	2	1	1	-	-	Ahşap inşaatı ve resimleri	10	-
Kimya	-	2	-	-	-	-	Ameliyatı mütemmime ve resimleri	3	3
Mihanik	-	-	3	3	-	-	Arazı mesahı	-	3
Teknoloji	-	-	2	2	-	-	Keşif	-	3

Makine inşaatı	-	-	2	-	-	-	-	Müvazeneti tersimiye ve mukavemeti ecsam	5	-
Fenni elektrik	-	-	3	-	-	-	-	Temel inşaatı	2	-
Resim	-	-	6	6	6	-	-	Demir inşaatı ve resimleri	-	5
Buhar kazanları	-	-	-	-	1	1	-	Betonarme	-	5
Buhar makineleri	-	-	-	-	2	2	-	Mesakin projeleri	-	7
İştial motörleri	-	-	-	-	2	2	-	Köy ve çiftlik binaları ve resimleri	-	5
Su motörleri	-	-	-	-	1	1	-	Mebanii sınaie ve resimleri	-	3
İş tezgahları	-	-	-	-	2	-	-	Hıfzıssıhhai sınai	1	-
Terfi makineleri	-	-	-	-	1	-	-	İktisat ve kavanini sınaie	1	-
Ziraat makineleri	-	-	-	-	3	-	-	Usulü defterii sınai	-	1
Elektrik teknolojisi	-	-	-	-	-	2	-	Yekün	41	41
Tesisatı elektrikiye	-	-	-	-	-	2	-			
Elektrik makineleri	-	-	-	-	-	3	-	Ecnebi lisanı üç kur üzerine akşamları tedris olunur : birinci kur haftada 4 saat ikinci kur haftada 3 saat üçüncü kur haftada 2 saat		
Ahşap inşaat ve resimleri	-	-	-	-	-	-	10			
Ameliyatı mütemmime ve resimleri	-	-	-	-	-	-	3			
Hıfzıssıhhai sınai	-	-	1	1	-	-	-			
İktisat ve kavanini sınaie	-	-	1	1	--	-	-			
Usulü defterii sınai	-	-	-	-	1	1	1			
Fabrika da uygulama	16	16	21	16	16	16	16			
	30	30	25	30	30	30	30			
Yekün	46	46	46	46	46	46	46			